

УДК 392-054.7(477.87) «20»

ОСНОВНІ РИСИ СІМЕЙНОГО ПОБУТУ ЗАКАРПАТСЬКИХ ЗАРОБІТЧАН НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Кичак О. Ю. (Ужгород)

У статті на основі польових досліджень висвітлюються основні риси сімейного побуту закарпатських сімей трудових мігрантів, зокрема, зміни у повсякденному житті, господарсько-економічній функції та вихованні дітей.

Ключові слова: сім'я, заробітчанська сім'я, побут, господарсько-економічне життя, присадибне господарство, трудова міграція, Закарпаття.

Постановка проблеми. Зміни, які відбуваються в Україні протягом останніх 10-15 років відкривають нові сторони повсякденного життя сімей заробітчан. Однією із таких тем є заробітчанство. Після проголошення незалежності України трудова міграція в цілому була закритою темою, а заробітчанство якщо і появлялось в дискурсі, то виключно з позицій економічного, політичного огляду. Відповідно, науковий дискурс про сім'ю трудового мігранта у той час взагалі не існував, а з початку 2000-х носив маргінальний і маргіналізуючий характер, який багато в чому зберігся і донині. Навіть проведення комплексних досліджень заробітчанства, які зробили можливим у науковій сфері нову постановку проблем «трудова міграція» і її «заробітчанських» причин та наслідків, не потягнули за собою зростання дослідницького інтересу до заробітчанської сім'ї. Хоча в сучасних дослідженнях саме вивчення сім'ї та сімейного побуту трудових мігрантів, у нашому випадку на прикладі

Закарпатської області, є надзвичайно актуальним.

Трудові мігранти – досить значна у відсотковому відношенні частина населення. У закарпатській реальності вона являє собою сотні, а то й тисячі людей з кожного населеного пункту. Багато заробітчанських сімей будують свій побут, організовують своє життя, планують своє майбутнє в не надто сприятливих умовах сьогоденної дійсності, працюють не покладаючи рук як вдома, так і за кордоном. Саме тому, у рамках даної статті, даємо характеристику сімей закарпатських трудових мігрантів.

Аналіз використаних досліджень і публікацій з даної проблеми. Навряд чи знайдемо спеціальні дослідження істориків, етнологів чи соціологів, які б торкалися як феномену заробітчанської сім'ї взагалі, так і особливостей її побуту зокрема. Окремі автори так чи інакше зачіпали питання впливу заробітчанства батьків на життя і розвиток їхніх дітей. Небагаточисельні дослідницькі роботи вітчизняних авторів, присвячені ді-

тям заробітчан, акцентують свою увагу переважно на впливі заробітчанства на розвиток такого явища як «євросирітство». При цьому дослідження сімей і сімейного побуту практично не проводилось взагалі. Тим більше відсутніми є студії, що вивчають закарпатський досвід окресленої проблематики. Тому можемо говорити лише про ряд окремих публікацій наукового та публіцистичного характеру останніх років, які певним чином торкаються окресленої нами теми.

Так, дані про традиційний побут української, у т.ч. закарпатської, сім'ї, її господарсько-економічне життя та пов'язану з ним функцію виховання у підростаючого покоління працелюбності отримуємо з праць українських етнологів: М.П. Тиводара [21], Р.П. Чмелика [23], а також з історико-етнографічного дослідження «Лемківщина» [2]. З основними ж рисами народної педагогіки знайомимось із ряду статей із збірника «Сім'я та родинне виховання у національній етнопедагогічній культурі» [9; 11; 13] та монографії М.Г. Стельмаховича [20] тощо. Відомості ж про саму трудову міграцію та життя наших заробітчан за кордоном можемо почерпнути з матеріалів періодичної преси, зокрема з публікацій Ю.Копчі [8] та Ю. Сидоренко [19], а також із «Дослідження трудової міграції з України у державах Європейського Союзу та Російській Федерації» [3], наукової статті А. Путіні [17] та ін.

Джерельна база дослідження охоплює широке коло документів і матеріалів, більшість яких вперше вводяться в науковий обіг, і які умовно можна розділити на кілька груп:

1. Результати проведених автором опитувань та анкетувань, що відображають позитивно-негативний вплив заробітчанства на побут їхніх сімей, а також вплив трудової міграції на повсякденне життя їх дружин та дітей зафіксовані в щоденниках польових досліджень автора, проведених у селах Великий Раковець [24; 25; 26], Малий Раковець [27], Керецьки [28] (інтерв'ю дітей і дружин трудових мігрантів, інтерв'ю заробітчан) та в щоденнику загальних даних [30].

2. Результати проведених під час етнографічної практики студентами історичного факультету УжНУ опитувань та анкетувань містяться у їх щоденниках польових досліджень, в яких знаходимо інформацію про основні особливості та проблеми побуту функціонально неповних сімей заробітчан. До цих опитувань та анкетувань належать, наприклад, інтерв'ю, проведені у селах Нижнє Селище [31], Колочава [32], Нижні Ремети [33], Сасово [37] та ін.

3. Дані офіційної статистики обласного центру зайнятості, які містять інформацію про чисельність населення по містах та районах, розподіл домогосподарств за кількістю їх членів та наявністю працюючих осіб: статистичних щорічників Закарпаття 2008 [5], Закарпаття 2011 [6] та «Населення Закарпатської області» [10].

Очевидно, що вивчення сімейного життя та побуту закарпатських заробітчанських сімей вимагає залучення широкого кола джерел. Через це дослідження феномену заробітчанської сім'ї проводимо за допомогою різних матеріалів і інструментів: аналізу інтерв'ю і усних опитувань, зібраних протягом останніх років у межах загальної спроби вивчення трудової міграції мешканців Закарпаття на початку ХХІ ст.

Загалом дана стаття виконана на основі польових досліджень автора, документів поточних архівів державних органів влади та публікацій вітчизняних дослідників.

Метою цієї статті є спроба дослідження, на основі польових матеріалів, особливостей побуту заробітчанських сімей Закарпаття на початку ХХІ ст. та характеристика повсякденності і обмежень сімейного життя місцевих заробітчан.

Побут заробітчанських сімей Закарпаття на початку ХХІ століття. При етнографічному вивченні сім'ї і сімейного побуту значна увага звертається на сфері її повсякденного життя. Інакше кажучи, вивчаються склад сім'ї, повсякденність життя її членів, житло, господарська діяльність та пов'язані з нею заробітки. Зважаючи на те, що на Закарпатті поширеними є сім'ї трудових мігрантів, важливим є дослідження саме їхнього побуту. Звертаючись на початку третього тисячоліття до цих проблем у вивченні трудової міграції українців, можемо розуміти зміст проблем «першочергових», «вічних» для сімей заробітчан. Саме через це ми спробуємо зупинитись на основних рисах побуту закарпатської дистантної сім'ї.

Як справедливо зазначив у своїй праці «Мала українська селянська сім'я другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (структура і функції)» український етнолог Роман Чмелик, «у різні періоди існування сім'ї на перший план виступають особливо важливі саме в цей час функції. Проте дві залишаються життєво необхідними протягом цілого життя: економічна і експресивно-рекреаційна» [23, с.79]. Перша ж з них і «повинна забезпечувати матеріальні основи існування української сім'ї» [23, с.80]. Подібне висловлювання знаходимо і у 2-му томі історико-етнографічного дослідження «Лемківщина»: «однією з найважливіших функцій лемківської сім'ї була економічна, мета якої – створення і відтворення її матеріальної основи, розподіл бюджету, налагодження розпорядку в організації домашньої праці» [2]. Такі твердження є цілком правомірними і стосовно сімей трудових мігрантів Закарпаття початку ХХІ ст., в яких заради матеріального забезпечення родини, тобто для повноцінного виконання економічної функції, відбуваються деформації, частково або повністю не виконуються інші функції, наприклад, виховна, комунікаційна та ін.

Аналізуючи господарсько-економічне життя закарпатських сімей трудових мігрантів початку ХХІ ст., виокремлюючи у них нові риси повсякдення, звернемось трохи до традиційного побуту, бо ж відомо, що «породжені об'єктивними умовами і тісно пов'язані із ними традиції, звичаї, обряди, побут – не застигле явище, а динамічна система, в якій постійно відбувається взаємодія старих, нових і змішаних форм. У цьому складному процесі традиції, як правило, постійно трансформуються, а інновації поступово перетворюються на традиції. Таким чином, забезпечується живий зв'язок історії, відбувається передача культурних надбань від покоління до покоління» [11, с. 26].

«В основі організації виробничої діяльності селянської сім'ї лежав віково-статевий поділ праці на чоловічі, жіночі, спільні та дитячі роботи» [21, с.252], який залежав від типу сім'ї: якщо у великій патріархальній родині він дуже чіткий і статичний, то в малій сім'ї межі між жіночими та чоловічими роботами не такі виразні, і з'являється більша кількість спільно виконуваних робіт [2; 23, с.88]. Чоловічі роботи поділялись на щоденні, постійні і сезонні. І якщо в давнину до обов'язків чоловіка (батька) та його дорослих синів входило все «надвірне господарство» [21, с.252], тепер чи не головним обов'язком закарпатських чоловіків є трудова міграція.

Не секрет, що для українця народним ідеалом завжди була господарська, а отже, трудова діяльність. Занародними переконаннями, тільки той може бути щасливим, хто працює [20, с.174]. Українець завжди в умовах бездіяльності почував себе ненормально та й навіть в уяві не припускав собі такого, що можна жити не працюючи [20, с.175]. Та в умовах сучасної закарпатської реальності, коли переважна більшість віддалених населених пунктів області перетворилась на осередки всеохоплюючого безробіття, дуже важко приходиться працювитуму закарпатцю. У прислів'ї «Як будеш газдувати, так будеш і мати» [9, с.90] чітко проявляється його ментальна риса національного характеру [14] – працелюбство, вміння виживати, і, як наслідок, в області процвітає трудова міграція місцевих жителів за кордон. Бо ж сам закарпатський заробітчанин – традиційний працелюбний український господар. А у ментальному середовищі українського селянина жив усталений століттями стереотип етнонаціональної свідомості, а саме пріоритетність фізичної роботи над здатністю творчо, економічно доцільно (раціонально) мислити, над інтелектуальною працею в життєзабезпечуючому циклі людини [16].

Отже, в українській ментально-світоглядній системі праця загалом до сьогодні виступає основним джерелом існування, засобом накопичення статків, своєрідним критерієм визначення статусу та майнового становища членів

родини [16]. Це ще раз підкреслює вибір закарпатцями саме заробітчанського способу життя.

Здавна у річному коловороті українець-хлібороб спостерігав певну закономірність, усвідомлення якої вело його до виділення періодів річного циклу, що повторювались. Виробничі календарні цикли утворювались із послідовних дат праці у полі й вдома і супроводжувались релігійними святами і обрядами [22]. На початку ж третього тисячоліття у багатьох сім'ях Закарпаття доцільним є виокремлення так званого «заробітчанського річного циклу». Так, з настанням весни, зимові проблеми поступово відходять, натомість з'являються інші. Як «старі» так і «нові» заробітчани, починають пакувати валізи, підраховувати кошти на дорогу, хто ще не визначився, шукає країну, куди їхатиме. Ось так сьогодні розпочинається новий трудовий рік для багатьох закарпатців, котрі їдуть шукати роботи і заробітку за межі рідної країни [19].

Проте місцеві жителі зауважили, що трудова міграція хоч і має на Закарпатті сезонний характер, однак сезонність – поняття відносне: у весняно-літній період активно проводять сільськогосподарські роботи, що потребують додаткових робочих рук, восени – збирання врожаю, у сезон збору мандаринів – у грудні – до господарів країни-працедавця наймаються наші приїжджі, маючи непоганий заробіток. Саме тому заробітчани, які наймаються за кордоном на подібні види робіт, відповідно і виїжджають з дому в окреслені пори року. А такими видами заробітків, як домашнє обслуговування та сфера сервісу, можна займатися протягом року. Тож сезонність стосується передусім сфери будівництва, та й то через те, що закарпатці працюють на будовах переважно Росії, Чехії та Словаччини, в яких через холодний клімат фізично не можна працювати в холодну пору року. Тобто міграція закарпатців є сезонною переважно в близькі країни та Росію, у яких вони залучаються переважно до будівельних та сільськогосподарських робіт. Більш сталою є міграція на кілька років до Італії, Іспанії, Португалії та США. Зокрема, заробітчанство до Італії ще з 90-х років минулого століття забрало значну кількість закарпатського жіночого населення для праці у якості домашньої прислуги.

В останні роки набула поширення так звана «циркулююча міграція». При цьому мігранти навіть до таких віддалених країн як, наприклад, Італія проводять частину року в своїй рідній країні, а інший час – за кордоном [17, с.25]. Багато хто з мігрантів з постійним дозволом на працевлаштування змогли консолідувати свої трудові і соціальні зв'язки у країні працевлаштування таким чином, що їх можуть замінити на час відсутності. Так вони почали чергувати періоди перебування за кордоном і на Батьківщині. Причини цього різні – від бажання проводити більше часу

з родинами, до необхідності підтримання власного бізнесу чи, наприклад, купівлі будинку, а то й елементарного відпочинку[17, с.25]. Через те, що більшу частину року трудові мігранти перебувають за кордоном, бачать тамтешний рівень життя, у них з'являється нав'язлива ідея будь-що забезпечити такий же рівень життя своїй сім'ї. Але вони заробляють значно менше ніж ті, чий рівень життя вони хочуть скопіювати. Крім того, ціни в Україні вищі, ніж в країнах їхнього перебування, тому не так то просто його досягти. Можливо тому і працюють за кордоном десятками років[7]. При цьому слід пам'ятати, що наявність трудового мігранта у сім'ї не обов'язково означає отримання регулярних грошових переказів, а ступінь впливу цих коштів на добробут сім'ї залежить від їх кількості, періодичності і можливості прогнозування грошових переказів. Хоча сім'ї мігрантів були більш схильні оцінювати загальний вплив міграції як «дуже позитивний» або «позитивний» (35%), майже 11% описали вплив нейтральним, понад 40% (найвищий відсоток для даної категорії сімей) – як норму життя і тільки 14% як щось негативне [30, с.97]. При цьому категорія, що більш схильна до підкреслення негативного впливу міграції, пов'язана або з покинутими сім'ями, або ж зі зрадами самих заробітчан, або зі смертю самого трудового мігранта за кордоном.

Матеріали поглиблених інтерв'ю із заробітчанами свідчать, що у 90-ті роки минулого століття мотто трудової міграції була ощадливість на найнеобхіднішому, аби заробити гроші і забезпечити потреби родини в Україні (гроші на проживання, допомогу дітям/батькам та оплату за навчання і т.ін.), тонині за цілковитого збереження вже названих потреб все більше проявляється спрямованість на европеїзацію як свого побуту вдома, так і в оточуючій їх дійсності [3, с.47]. Початок ХХІ ст. у закарпатських селах та містах характеризується будівельною гарячкою. У районах найбільшого поширення заробітчанства (Тячівському, Рахівському, Хустському, Іршавському та ін.) з'явилися нові центри, цілі вулиці із нових будинків-котеджів «нових заробітчан». У віддалених гірських селах зустрічається доволі багато житлових будинків, побудованих ще в минулому столітті. Як правило, всі вони перебудовуються коштами заробітчан. При чому спостерігається цікава тенденція – споруджуються величезні будинки, що оснащуються за останнім піком європейської моди. При цьому самі люди в них не живуть, туляться переважно або тільки на першому поверсі, чи у підвальному приміщенні (і це в кращому випадку), або ж взагалі і далі продовжують жити в старенькому ще батьківському житлі, пояснюючи це тим, що «жаль псувати "красу", нехай дітям залишиться» [37, с.42]. Тобто фактично умови життя і побуту

у великої кількості людей суттєво так і не покращилися.

Спостерігаються також певні відмінності у житті та побуті заробітчанських сімей з різних районів області. Пов'язано це передусім з тим, що гірські села Великоберезнянського, Перечинського, Міжгірського і т.п. районів досі не газифіковані. Внаслідок цього багато людей продовжують обігрівати будинки дровами, а в умовах закарпатської зими дров треба немало. При цьому всюди зароблені під час зарубіжних поїздок гроші мали велике значення для обладнання жител мігрантів побутовою технікою. Багато речей для дому привозилися з-за кордону, оскільки асортимент товарів в зарубіжних країнах значно ширший, вищої якості при нерідко нижчій ціні[15, с.106].

Зазвичай, у чоловіків домінують установки на традиційний тип сімейних відносин у побуті. Жінки частіше схиляються до егалітарного типу розподілу ролей у сім'ї, за яким сімейні обов'язки поділяються порівну між чоловіком та дружиною, або залежно від ситуації: основну частину домашніх справ бере на себе той, хто має більше вільного часу. Аналізуючи основні види діяльності членів домогосподарств у загальнообласному масштабі, можна стверджувати, що співвідношення домогосподарок у сім'ях мігрантів все ж значно вище, ніж в інших сім'ях. Це зумовлено тим, що грошові перекази скорочують потребу в додатковому заробітку, що дозволяє жінкам залишатися вдома. Такий стан справ може бути пояснений ще й тим, що без чоловіка по господарству більше клопотів, і це вимагає від жінки постійної присутності вдома. Інколи дружини заробітчан, які залишились на домогосподарстві, трудяться як дома, так і за його межами, піклуються про дітей та пристраїлих батьків і, тим самим, працюють не покладаючи рук більше часу, ніж жінки у сім'ях без трудових мігрантів. При цьому вони беруть участь у всіх видах робіт, у тому числі в традиційно чоловічих (дрібний ремонт у будинку, підготовка корму худобі, заготівля дров і ін.). Дотепер залишається актуальним твердження: що «гуцульська жінка під час заробітчанства свого чоловіка здатна їхати з бербеницями верхи на коні, вправно орудує сокирою і косою, виконує роль голови сім'ї, господині дому і двору» [4]. Однак, такий домашній труд плюс завдання по догляду за дітьми, які виконують жінки, зазвичай не оплачується і традиційно менш помітний та невисоко цінується, у порівнянні з оплачуваною працею, яку виконують чоловіки.

До того ж внаслідок такої праці уже навіть 35-річні жінки мігрантів, котрі постійно живуть у такому ритмі, виглядають на усі п'ятдесят і це зрозуміло: важка праця з ранку до ночі виснажує організм. А за умови роботи поза межами дому, після повернення з неї не відпочинеш, бо слід

дати лад в городі, попорати худобу, нагодувати птицю, прибрати хату, наварити їжі, випрати одяг та білизну, доглянути дітей та ще й до того ж, падаючи від втоми, підготуватись до наступного робочого дня на оплачуваній роботі (наприклад, написати конспекти уроків, або підготувати звіт до податкової і т.ін.)... Як наслідок, парадокс – «Повернулась я до хати морально та фізично виснаженою. Хотілося відіспатися та не виходить – городи бур'яном позаростали, жуки он картоплю об'їдають. Де тут до відпочинку?»[1].

Розглядаючи безпосередньо вплив трудової міграції батьків на побут та повсякденне життя їх дітей, які залишаються вдома, відмітимо, що всі категорії дітей, за даними авторського опитування, періодично пропускають школу, щоб працювати вдома. Найчастіше це стосується хлопців. Наприклад, Олег (14 років) повідомив: «Основна причина, чому ми пропускаємо школу, це необхідність дивитися за коровами, коли приходить наша черга. За винятком цього і тих днів, коли я хворію, я ніколи не пропускаю школу» [25, с.54]. А Олеся, мама якої працює у Росії, розповіла, що інколи пропускала школу через термінову роботу по господарству, «коли треба було допомогти бабусі, бо сама воне не встигала» [36, с.32]. Певною мірою існує причинний зв'язок між міграцією і дитячою працею, оскільки діти у сім'ях мігрантів часто виступають як заміна робочої сили замість своїх батьків, які перебувають за кордоном. Однак бувають й інші ситуації: діти із сімей без мігрантів також працюють, у той час як деякі покинуті діти і діти мігрантів не працюють. «Я допомагаю і мамці, і бабці – підмітаю, варю їсти, годую курей і гусей. Мушу це робити, бо хто, як не я, зробіть» (інтерв'юер – Ангеліна, 6 років)[25, с.79].

Загалом, коло домашніх робіт за відсутності заробітчанина вдома зводиться до мінімуму: у сім'ях, де немає старших людей, мати сімейства перед виходом на роботу повинна приготувати їжу на цілий день, виконувати усі інші роботи по господарству. Звільнившися від шкільних занять діти допомагають: старші дівчата – у прибиранні будинку, митті підлоги, у догляді за молодшими дітьми; хлопці-підлітки – в догляді за худобою і в щоденній заготівлі для неї сіна, в чищенні корівника тощо. Діти беруть посильну участь у праці на городі. Важливою складовою побутового життя подібних сімей є праця на присадибній ділянці, адже більша частина закарпатських трудових мігрантів живе у власних будинках, має підсобне господарство. Присадибна ділянка використовується переважно для вирощування городніх культур: овочів, капусти, картоплі, кукурудзи, квасолі тощо. Зібраний урожай йде для споживання родини, витрачається у власних господарствах, а невеликі надлишки, найчастіше, віддаються рідним та близьким. У

тих же випадках, коли овочів зі свого городу не вистає, їх купують у сусідів або на ринку.

Розвиненість присадибного господарства в закарпатських селах і частково містах залежить від місцевих кліматичних умов. У гірських селах місцеві жителі розповідають: «Городництво тут бідне і на нього взагалі звертається мало уваги. Однак вродиться іноді добре картопля, ріпа, морква, редьката цибуля. При цьому дані кліматичні умови добре вподобали бобові, зокрема, квасоля, яка тут дуже добре родить»(інтерв'юер – Г.Копча) [28, с.62]. У тепліших рівнинних районах області сільськогосподарські заняття відіграють важливу роль. «Майже по всьому Іршавському і Виноградівському районах у городах при будинках місцевих жителів дають непоганий урожай картопля, кукурудза, капуста, морква, буряк, редька, ріпа, огірки та помідори. Тут також широко розвинуте виноградарство. У більшості садиб цих районів можна побачити виноградники («винниці»), з урожаю яких дбайливі господарі «роблять дуже смачне вино», – розповідає Василь Буковецький з іршавського Великого Раківця [26, с.72]. А Володимир Половка ще й додав, що подібна ситуація спостерігається й по селах Ужгородського та Мукачівського районів, до того ж «в окремих селах Виноградівщини (Великі та Малі Ком'яти, Онок тощо), Іршавщини (Нижнє Болотне, Великий Раковець, Вільхівка та ін.) та Ужгородщини (Велика Добронь) у господарів є городи, і навіть теплиці, в яких вирощуються на продаж полуниця та садові культури» [26, с.38]. У роботах на присадибних ділянках і по дому беруть участь усі члени сімей, що проживають разом, – і дорослі, і підлітки. Але переважно доводиться працювати жінкам, бо чоловіки більшість часу перебувають на заробітках [18, с.101].

Якщо врахуємо, що сільських жителів у Закарпатській області станом на 1 січня 2009 р. налічувалось 783805 осіб [10, с.9], то можна сказати, що городи і худоба були практично у всіх господарствах закарпатських селян. Закарпатці тримають значну кількість худоби. Так, наприклад, якщо у 2001 році у сільських жителів області (в тому числі заробітчани) налічувалось 159,0 тис. голів великої рогатої худоби, у т.ч. 125,5 тис. корів, свиней – 223,1 тис., овець та кіз – 98,1 тис. та 3142,9 тис. птиці [5, с.141], то вже у 2012 році ці показники становили відповідно 135,9 тис. голів ВРХ, у т.ч. 98,4 тис. корів, свиней – 247,4 тис., овець та кіз – 119,7 тис. і 3249,6 тис. птиці [6, с.131]. У невеликих селах, де сільське господарство було одним з головних занять їх мешканців, кількість худоби була особливо значною.

Багатьма респондентами було відзначено, що багато допоміжних занять знаходяться у руках жінок та дітей (збирання грибів, лісових ягід,

яфин, чорниці тощо), які часто зібрані лісові ягоди і гриби продають на ринку. Якими б не були малими жіночі та дитячі підзаробітки, вони заповнюють пробіли в сімейному бюджеті. «Усесенке літо ми з дітьми ходили то на гриби, то на яфини. За день подеколи вдавалось зібрати по 10-15 кг на людину. Потім понадвечір ми здавали все зібране людям, які приїжджали з машинами, загрузали все на них (бо ж здавало так майже півсела) і відвозили на базу. Це непогані заробітки для нас. За зароблені гроші можна півроку прожити, не просячи грошей на дрібні витрати від чоловіка, та це, звичайно, якщо не розкушуєш...» (інтерв'юер – Я.Шовшка)[29, с.7]. Також підзаробітком є і самогонваріння, як відмітив Семен Піпаш, «старші жінки женуть із слив, пшениці, яблук т.зв. “палинку”, яку особливо цінують за міцність і їдкість смаку і їй навіть надається перевага перед магазинною горілкою» [27, с.18].

Для учителів, які працюють в школах, гімназіях та коледжах, найпоширенішим підзаробітком особливо з часу впровадження ЗНО приватні уроки. «З 2006-го серед учителів особливо поширення набула практика репетиторства. Це надзвичайно прибуткова справа – за годину беруть 35 гривень, однак і праця це надзвичайно копітка» [інтерв'юер – О.Бабинець][35, с.20]. При цьому подібні підзаробітки у багатьох випадках ні в часі, ні в просторі не відокремлювались від обслуговування особистих і сімейних господарських потреб. Виробнича праця поєднувалась з господарською і була ніби її частиною.

Загалом, заробітчанські пари, проживаючи один вдома, а інший більшість часу – за кордоном, створюють спільний бюджет, необхідний для забезпечення життя сім'ї. Навіть у ситуаціях нерівного вкладу кожного з партнерів, розподіл матеріальних ресурсів будується як спільне рішення, яке дозволяє забезпечити потреби кожного члена сім'ї: «Всі питання щодо покупок ми вирішуємо разом. Купуємо те, що нам потрібно» (інтерв'юер – Аня, 26 років) [33, с.122]; «Гроші спільні, розпоряджаємося разом, обговорюємо, що нам необхідно. Нам на даний час потрібно ось це, то давай це і купимо; ні, давай краще це наступного місяця, тому що тепер краще ось це, і так далі» (інтерв'юер – Світлана, 26 років)[34, с.59].

Повернувшись додому із заробітків, більшість закарпатців, інтенсивно починають щось будувати, прибудовувати, відремонтовувати. Мабуть, таким чином проявляється їх звичний за кордоном спосіб життя, або ж це вияв власне закарпатського газди, який не може всидіти без діла. При чому спостерігається доволі цікава тенденція – на запитання «Чи допомагає Вам чоловік по господарству?» від дружин заробітчани віком до 40-ка років найчастіше можна почути:

«як приходить додому, хоче урватися з тією роботою: сам хлів перекрив, покосив, худобу доглядає» (інтерв'юер – Н.Роман, 29 років) [26, с.3]; «на тиждень іде в запой, але після все робить. Останнього разу весь двір плиткою виклав, залив фундамент під новий гараж» (інтерв'юер – С.Меренич, 39 років)[31, с.152]; «прийшов додому лиш на два тижні, та встиг найняти людей, які з ними викопали колодязь...» (інтерв'юер – М.Марушинець, 31 рік) [34, с.14] тощо. Що ж стосується старших заробітчанських пар, то як зазначають самі дружини, «тепер, звичайно, ні. А раніше все робив. Ось цю дачу сам побудував, хату сам перекрив... Він і їсти приготувати міг. Знає багато картопляних блюд» (інтерв'юер – М.Буковецька, 51 рік) [37, с.28]; «За останні два роки зробився просто нестерпним, не те що не хоче нічого дома зробити, так ще й гроші відмовляється давати на елементарні потреби сім'ї. Каже, що більше ми від нього жодної копійки не отримаємо, якийсь дуже вже озлоблений став...» (інтерв'юер – Г.Копча, 48 років)[32, с.44]; «дома й пальцем не ворухне, все по барах сидить. Ніхто йому нічого не каже, не примушуємо поратись по господарству, лиш би гроші давав, ми з дітьми і самі все зробимо. Моллю Бога, щоб вже скоріше поїхав знову у Росію, бо всі нерви зі своєю палинкою нам з'їсть» (інтерв'юер – Г.Сабадош, 57 років) [37, с.70].

Однак, в умовах закарпатської реальності трапляється і таке, що приїхавши на 1-2 місяці до родини, заробітчани розслабляються, починають пиячити. Це негативно позначається як на взаємовідносинах у сім'ях заробітчани загалом так і на психічному здоров'ї їх дітей. Після тривалого перебування трудового мігранта на заробітках, при поверненні додому у більше 50% сімей починаються ревності, звинувачення у зраді, стресові ситуації, скандали. Негативним фактором є і те, що починається надмірний контроль, вимоги, нав'язування своєї думки дружині та дітям[8].

Ухилення чоловіків від сімейних обов'язків, так само як і конфліктність взаємовідносин між подружжям, значною мірою пояснюється тим, що у більшості цих сімей чоловіки зловживали спиртними напоями. Так, із-за «зеленого змія» багато чоловіків-заробітчани перестають вдома ними бути, бо топлять свою чоловічу гідність в чарці. Звичайною вже стала «картина», коли жінка з косою, жінка з молотком, жінка з мішком і т.д. А де ж господар? Відповідь майже скрізь однакова: або «У Росії, Чехії...» (і це в кращому випадку), або ж «Спить п'яний» [13, с.166]. Буває і так, що чоловіки у домашній обстановці стараються створити тільки видимість постійної заклопотаності сімейними справами. Кожний же промах або просте прохання дружини може викликати у них солідну порцію повчань, спалахи роздратованості. При цьому часто такі люди й «на публіці» грають

роль турботливого батька та порядного господаря. Прикладом цього може служити цитата з інтерв'ю Ганни Копчі: «на людях він [чоловік – О.К.] – сама порядність. Хвалиться, що і ремонт у хаті зробив, і нову побутову техніку купив – все заради сім'ї. Насправді ж усе син влаштував. Звичайно, грошима допомогла я (віддала всі відпускні за останні три роки), та зробив син. А на Чехи ходить чоловік – ось люди й думають, що то все його заслуга...» [27, с.20].

У житті можна зустріти декілька різновидів удаваного благополуччя. Одне з них – «награне», орієнтоване на оточуючих. Його провані різноманітні. Його носії – люди, які живуть за принципом «не виносити сміття з хати». Для них характерні самозаспокоєння, несамокритичність, прагнення до показухи і т.п. [12, с.270]. Це ми й спостерігаємо у вищенаведеному прикладі з життя заробітчанської сім'ї.

Як наслідок, чоловік опиняється у складному драматичному становищі. Так, сучасного трудового мігранта часто вже не задовольняє некваліфікована домашня праця і дрібна опіка, контроль жінки. Він намагається уникнути цього. Пояснює собі і близьким, що його завдання – бути лідером. Готовий іти на заробітки або навіть активно пропонує їх вже через 2-3 тижні після свого повернення з них. Він уникає контакту з сім'єю, замінюючи його своїми справами. В його розпорядженні – телевізор, відпочинок, алкоголь. Окремо стоїть автолюбительство: багато чоловіків хочуть мати машину, щоб відчувалась їх вага в сім'ї і селі. Бо це ж ніби частина домашнього господарства, в якій жінка і діти не компетентні. Поступово зовнішня еміграція переходить/розвивається у т зв. внутрішню еміграцію. Чоловік навіть вдома прагне чоловічої компанії,

в якій замість приниження його чекає повага. Як наслідок, знову заробітки, все йде по новому колу.

Висновки. У цій статті висвітлено лише невелику частину того змісту, який несуть у собі вивірені та врівноважені інтерв'ю жінок та дітей із заробітчанського прошарку закарпатського населення. Ми спробували виділити деякі ключові теми, які знову і знову – не без варіацій і непослідовності, але тим не менше регулярно і з повторенням деталей і загального фону, звучали в їх розповідях про побут у їх сім'ях. Самі по собі всі вони зводяться до висловлення традиційних поглядів, які являють собою суміш традиційних і явно запозичених із Заходу, або винайдених на місці, інновацій господарювання закарпатців на початку третього тисячоліття. Тому аналіз побуту сімей заробітчани є пошуковим дослідженням, у ході якого здійснюється первинна реконструкція побуту і повсякденності, які структурують сімейне життя закарпатських заробітчанських пар.

Звідси – головний висновок: у сімейному побуті та повсякденному житті мігрантських сімей Закарпаття на початку третього тисячоліття ще зберігаються риси побуту українського народу часів кінця XIX – XX ст., які тісно переплітаються з сучасними, модерними, заробітчанськими вкрапленнями, створюючи своєрідну побутову культуру цих сімей. При цьому надзвичайна поширеність трудової міграції мешканців області та близькість умов життя більшості з сімей заробітчани і власне селянських сімей Закарпаття визначила ту легкість, з якою мігрантські сім'ї розчинилися у середовищі інших сімей на початку XXI ст.

1. Горбатюк М. Заробітчанство – приниження чи рятівний круг? // ХайВей / <http://h.ua/story/332915/>. – 10.06.2011.
2. Гошко Ю. Лемківщина – історико-етнографічне дослідження у 2-х т., Т. 2: Духовна культура [Електронний ресурс] / Ю.Гошко, Р.Чмелик, М.Мушинка // Життя Українських Карпат. – 420 с. – Режим доступу: <http://www.carpathians.eu/karpatskii-narod/lemkivshchina/simja-i-simeinii-pobut.html> (дата звернення 27 січня 2012 р.).
3. Дослідження трудової міграції з України у державах Європейського Союзу та Російській Федерації [Електронний ресурс] / Міжнародний Благодійний Фонд «Карітас України». – 70 с. – Режим доступу: <http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=%D1%81%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B0++%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0+%D0%BC%D1%96%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F+%D0%B2+%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0%D1%85+%D0%84%D0%A1+%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9+%D0%91%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D0%B9+%D0%A4%D0%BE%D0%BD%D0%B4+%C2%AB%D0%9A%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%81+%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%C2%BB+&source=web&cd=5&cad=rja&ved=0CE0QFjAE&url=http%3A%2F%2Fwww.civicua.org%2Fmain%2Fdata%3Ft%3D3%26c%3D1%26q%3D1804304&ei=cJj-UPiFPMWohAf0iYAY&usq=AFQjCNECaU4cIoZxLVsMXUC0J73P1H94tQ&bvm=bv.41248874,d.ZG4> (дата звернення 22 січня 2013 р.).
4. Етнопедагогіка гуцульської школи [Електронний ресурс] / Реферат. – 23.01.2011. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reports/pedagog/14712/> (дата звернення 28 січня 2013 р.).

5. Закарпаття 2008: Статистичний щорічник [Текст] / За ред. Г.Д.Гриник. – Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2009. – 560 с.
6. Закарпаття 2011: Статистичний щорічник [Текст] / За ред. Г.Д.Гриник. – Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2012. – 544 с.
7. Заробітчани...коли вже достатньо назаробляється??? // Форум файного міста Тернопіль / <http://forum.te.ua/showthread.php?t=140835&page=10>.
8. Копча Ю. Синдром заробітчани // Новини Виноградівщини / <http://vynohradiv.info/publications/144-syndrom-zarobitchan.html>.
9. Малюська В.А. Моральне виховання в західноукраїнських братських школах у контексті виховного ідеалу [Текст] / В.А. Малюська // Сім'я та родинне виховання у національній етнопедагогічній культурі: Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький: ПЦ «Ризографіка», 2005. – С. 89-93.
10. Населення Закарпатської області: Статистичний збірник [Текст] / За ред. Г.Д.Гриник. – Ужгород: Головне управління статистики в Закарпатській області, 2009. – 98 с.
11. Нікітчина С.О. Народні традиції рідного краю як засіб становлення особистості [Текст] // Сім'я та родинне виховання у національній етнопедагогічній культурі: Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький: ПЦ «Ризографіка», 2005. – С. 26-31.
12. Образ жизни и планирование социальных процессов [Текст] / Под ред. Г. Ассмана, И. Я. Писаренко. – Мн.: Университетское, 1986. – 368 с.
13. Ольшанський І.Г., Скрипченко О.М. Родинні та громадські звичаї формування, здорового способу життя та профілактики шкідливих звичок у практиці народного виховання [Текст] // Сім'я та родинне виховання у національній етнопедагогічній культурі: Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький: ПЦ «Ризографіка», 2005. – С. 165-168.
14. Особливості українського національного менталітету. Етнопедагогіка гуцульської школи [Електронний ресурс] / Реферат. – 14.06.2011. – Режим доступу: <http://www.info-works.com.ua/referats/sociologia/1407.html> (дата звернення 28 січня 2013 р.).
15. Зовнішня міграція в Україні: причини, наслідки, стратегії [Текст]: монографія / С. Пирожков, О. Малиновська, Н. Марченко; Європейська економічна комісія ООН. – К.: Академ-Пресс, 1997. – 128 с.
16. Плаксі Т.М. Праця як важливий фактор менталітету українського народу в умовах трансформації суспільства [Електронний ресурс] / Т.М.Плаксі.– Режим доступу: http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%A6%D0%AF+%D0%AF%D0%9A+%D0%92%D0%90%D0%96%D0%9B%D0%98%D0%92%D0%98%D0%99+%D0%A4%D0%90%D0%9A%D0%A2%D0%9E%D0%A0+%D0%9C%D0%95%D0%9D%D0%A2%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%A2%D0%95%D0%A2%D0%A3+%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%87%D0%9D%D0%A1%D0%AC%D0%9A%D0%9E%D0%93%D0%9E+%D0%9D%D0%90%D0%A0%D0%9E%D0%94%D0%A3+%D0%92+%D0%A3%D0%9C%D0%9E%D0%92%D0%90%D0%A5+%D0%A2%D0%A0%D0%90%D0%9D%D0%A1%D0%A4%D0%9E%D0%A0%D0%9C%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%87+%D0%A1%D0%A3%D0%A1%D0%9F%D0%86%D0%9B%D0%AC%D0%A1%D0%A2%D0%92%D0%90&source=web&cd=1&cad=rja&ved=0CC0QFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.kdu.edu.ua%2Fconference%2Ffiles%2Fsection1%2Fplaksiy.doc&ei=3jUAUfKuEcuKhQft6oG4CQ&usg=AFQjCNGQYpK-HOG-mqW3etNC89C_8YspVQ&bvm=bv.41248874,d.d2k (дата звернення 23 січня 2013 р.).
17. Путіні А. Зайнятість та інтеграція. Життя у східноєвропейських спільнотах Риму [Електронний ресурс] / А.Путіні // Міжнародний благодійний фонд “Карітас України”. “BrainNet-Working”: Трудова міграція як інструмент інтернаціоналізації: Збірка матеріалів комплексного дослідження трудової міграції та ринків праці. (Іспанія, Італія, Молдова, Україна, Російська Федерація). – Львів: “Друкарські куншти”, 2010. – 380 с.– Режим доступу: http://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=%D0%9F%D1%83%D1%82%D1%96%D0%BD%D1%96+%D0%90.+%D0%97%D0%B0%D0%B9%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C+%D1%82%D0%B0+%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.+%D0%96%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F+%D1%83+%D1%81%D1%85%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%94%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85+%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%B0%D1%85+%D0%A0%D0%B8%D0%BC%D1%83&source=web&cd=1&ved=0CDIQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.civicua.org%2Fmain%2Fdata%3Ft%3D3%26c%3D1%26q%3D1804258&ei=eR5-Uf2RPIiMO5m9gfAN&usg=AFQjCNEINvJCwJZf69IYfp7_mbowTBoS_A&bvm=bv.45645796,d.ZWU (дата звернення 1 січня 2013 р.).
18. Село Вирятино в прошлом и настоящем: Опыт этнографического изучения русской колхозной деревни [Электронный ресурс] / отв. ред. П.И. Кушнер. – Издательство Академии наук СССР. – Москва, 1958. – 280 с. – Режим доступа: http://rusfolder.com/31510454?ints_code=0570bcb6ba82ba79697f6d737330dcf1 (время обращения 27.09.2012).

19. Сидоренко Ю. Куди, цього разу, поїдуть українські заробітчани? // Українська газета в Італії / <http://www.gazetaukrainska.com/2009-12-17-14-42-49/2011-04-04-12-13-29/2381-2012-02-29-11-46-00.html> – 29.02.2012.
20. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка [Текст] / М.Г. Стельмахович. – К.: Рад.шк., 1985. – 312 с.
21. Тиводар М. П. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис [Текст] / М.П.Тиводар. – Ужгород: Гражда, 2010. – 416 с.
22. Українські народні звичаї та обряди [Електронний ресурс] // «Спецназ НГУ». – Режим доступу: http://nguarmy.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=102:2011-08-04-09-31-53&catid=42:2011-07-31-10-55-23&Itemid=67 (дата звернення 28 січня 2013 р.).
23. Чмелик Р. П. Мала українська селянська сім'я другої половини XIX – початку XX ст. (структура і функції) [Текст] / Р.П.Чмелик. – Львів. Інститут народознавства НАН України, 1999. – 144 с.
24. Щоденник польових досліджень автора, проведених в с. В.Раковець Іршавського району (серпень 2008 р.) // Архів кафедри історії Стародавнього світу та Середніх віків історичного ф-ту УжНУ за 2008 р. – Зошит № 4 (інтерв'ю дітей трудових мігрантів віком від 6 до 12 років). – 65 с.
25. Щоденник польових досліджень автора, проведених в с. В.Раковець Іршавського району (серпень 2008 р.) // Архів кафедри історії Стародавнього світу та Середніх віків історичного ф-ту УжНУ за 2008 р. – Зошит № 5 (інтерв'ю дітей трудових мігрантів віком від 13 до 25 років). – 101 с.
26. Щоденник польових досліджень автора, проведених у с. В.Раковець Іршавського району (вересень 2012 р.) // Архів кафедри історії Стародавнього світу та Середніх віків історичного ф-ту УжНУ за 2012 р. – Зошит № 1 (інтерв'ю). – 78 с.
27. Щоденник польових досліджень автора, проведених у с. М.Раковець Іршавського району (жовтень 2012 р.) // Архів кафедри історії Стародавнього світу та Середніх віків історичного ф-ту УжНУ за 2012 р. – Зошит № 1 (інтерв'ю). – 44 с.
28. Щоденник польових досліджень автора, проведених в с. Домашин Великоберезнянського району (липень 2009 р.) // Архів кафедри історії Стародавнього світу та Середніх віків історичного ф-ту УжНУ за 2009 р. – Зошит № 1 (інтерв'ю трудових мігрантів). – 83 с.
29. Щоденник польових досліджень автора, проведених у с. Керецьки Свалявського району (березень 2011 р.) // Архів кафедри історії Стародавнього світу та Середніх віків історичного ф-ту УжНУ за 2011 р. – Зошит № 1 (інтерв'ю). – 62 с.
30. Щоденник польових досліджень автора, проведених в селах Закарпатської області (2007-2013 рр.) // Архів автора. – Зошит № 7 (загальні дані). – 131 с.
31. Щоденник польових досліджень Андрійцю Діани, проведених під час етнографічної практики в с. Нижнє Селище Хустського району (липень-серпень 2009 р.) // Архів кафедри історії Стародавнього світу та Середніх віків історичного ф-ту УжНУ за 2009 р. – Зошит № 1 (інтерв'ю). – 162 с.
32. Щоденник польових досліджень Буркало Н.С., проведених під час етнографічної практики у с. Колочава Міжгірського району (літо 2010 р.) // Архів кафедри історії Стародавнього світу та Середніх віків історичного ф-ту УжНУ за 2010 р. – Зошит № 1 (інтерв'ю). – 63 с.
33. Щоденник польових досліджень Гончаренко Яни, проведених під час етнографічної практики у с. Нижня Ремета Берегівського району (літо 2009 р.) // Архів кафедри історії Стародавнього світу та Середніх віків історичного ф-ту УжНУ за 2009 р. – Зошит № 1, частина 3 (інтерв'ю дружин трудових мігрантів). – 187 с.
34. Щоденник польових досліджень Горбач Людмили, проведених під час етнографічної практики в селах Богдан та Видричка Рахівського району (літо 2010 р.) // Архів кафедри історії Стародавнього світу та Середніх віків історичного ф-ту УжНУ за 2010 р. – Зошит № 3 (інтерв'ю дружин трудових мігрантів). – 88 с.
35. Щоденник польових досліджень Понзель Андріани, проведених під час етнографічної практики в с. Лази Воловецького району (літо 2009 р.) // Архів кафедри історії Стародавнього світу та Середніх віків історичного ф-ту УжНУ за 2009 р. – Зошит № 1 (інтерв'ю). – 73 с.
36. Щоденник польових досліджень Попович Кароліни, проведених під час етнографічної практики в с. Криве Тячівського району (літо 2010 р.) // Архів кафедри історії Стародавнього світу та Середніх віків історичного ф-ту УжНУ за 2010 р. – Зошит № 1 (інтерв'ю). – 107 с.
37. Щоденник польових досліджень, проведених під час етнографічної практики в с. Сасово Виноградівського району (літо 2010 р.) // Архів кафедри історії Стародавнього світу та Середніх віків історичного ф-ту УжНУ за 2010 р. – Зошит № 1, частина 3 (інтерв'ю дружин трудових мігрантів). – С.72.

РЕЗЮМЕ

ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СЕМЕЙНОГО БЫТА ЗАКАРПАТСКИХ ТРУДОВЫХ МИГРАНТОВ В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

Кичак О. Ю. (Ужгород)

В статье на основе полевых исследований освещаются основные черты семейного быта закарпатских семей трудовых мигрантов, в частности, изменения в повседневной жизни, хозяйственно-экономической функции и воспитании детей.

Ключевые слова: семья, семья трудовых мигрантов, быт, хозяйственно-экономическая жизнь, приусадебное хозяйство, трудовая миграция, Закарпатье.

SUMMARY

MAIN FEATURES OF FAMILY LIFE OF TRANSCARPATHIAN LABOR MIGRANTS AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

O. Kychak (Uzhhorod)

The article is based on a wide range of field studies. It describes key features of family life of Transcarpathian labor migrants. The article discloses major changes in everyday life of members of labor migrants' families, as well as the way they perform business and economic functions, and labor nurturing function which is connected with it.

Keywords: family, family of labor migrants, way of life, business and economic life, farming, labor migration, Transcarpathia.